

Безпоповці-пилипівці Одеси в ХХ ст.

Місто Одеса з кінця XVIII ст. активно заселялося представниками різних національностей та конфесій, серед них були і росіяни-старовіри – як поповці, так і безпоповці. Останні є більш замкненими, тому, мабуть, менш дослідженими. В представленій статті ми хотіли б висвітлити деякі аспекти існування старовірів-безпоповців Одеси впродовж ХХ ст., адже це століття виявилось доволі бурхливим. Це і так званий «золотий вік» старообрядництва (1905-1917 рр.), коли був проголошений закон про віротерпимість, і здавалося, що старообрядницькі общини близькі до повної легалізації їх прав; роки революції та громадянської війни (1917-1920 рр.), коли в Одесі влада змінювалася 13 разів; радянські часи з атеїстичною пропагандою, закриттям культових споруд та ін., окупаційний режим тощо. В таких складних умовах безпоповці намагалися зберегти віру, звичаї, традиції дідів-прадідів.

Безпоповці Одеси не стали предметом спеціального дослідження, окремі згадки про них знаходимо у одеських дослідників Ю.Горбунова та О.Прігаріна¹, деякі доробки здійснила автор цієї статті². В даній роботі ми ставимо перед собою завдання прослідкувати положення безпоповців впродовж ХХ ст. та доповнити відомі вже факти, передусім, матеріалами та

¹ Пригарин А.А., Горбунов Ю.Е. Старообрядцы в Одессе: забытые факты истории // Старообрядчество Украины и России: прошлое и современность. Материалы II Всеукраинской научно-практической конференции; 1-3 октября 2004 г., г. Киев. – К., 2004. – С.21-33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/49-1-0-892>; Пригарин А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. – Одесса-Измаил-Москва, 2010. – 528 с.

² Федорова А.І. Община старовірів-пилипівців м. Одеси та її взаємовідносини з радянською владою (деякі аспекти) // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Спецвипуск. – 2001(6). – Одеса, 2001. – С. 78-80; Старообрядці-пилипівці Одеси // «Кочубіїв – Хаджибей - Одеса»: Матеріали Першої Всеукраїнської конференції, присвяченої 600-річчю міста (28-29 травня 2015 року, м.Одеса). – Одеса, 2015. - С.151-154.

документами, що зберігалися у нащадків цієї общини³, також були залучені довідники початку ХХ ст. «Вся Одесса».

Старовіри, як вже зазначалось, були серед перших поселенців міста. Безпоповці пилипівського толку Одеси вже 1826 року мали власні молитовні будинки в районі міських ставків біля Дюківського парку. Відомі імена їх перших начотчиків - Федір Іванович Аверіанов, Захар Олексійович Пронов, Никифор Свірін, Микита Яковлевич Аксьонов та ін.⁴ Останній, зокрема, користувався великим авторитетом серед безпоповців (і пилипівці, і федосіївці) всієї Російської імперії⁵.

Наприкінці ХІХ - середині ХХ ст. безпоповці найбільш компактно проживали в районі вулиці Балківській. В довіднику «Вся Одесса» за 1911 р. вказана адреса молитовного старообрядницького будинку – Балківська 20⁶. Цей будинок належав Потапову Панфілу Потаповичу⁷ та ін. власникам, так само як і будинок під номером 16, а будинком під номером 18 володів також безпоповець Малахов Василь Андрійович⁸. У дворі молельні знаходилися

³ Матеріали автору були люб'язно надані Бондаренко Петром.

⁴ Пригарин А.А., Горбунов Ю.Е. Старообрядцы в Одессе...

⁵ Собрание от церковной истории, древлеправославных христиан, именуемых федосеевых и филипповых: и о их некоем междуусобном несогласии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://starajavera.narod.ru/theodosians.html>

⁶ Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1911 г. / Изд. «Одесские новости». – Год издания 1-й. – Одесса, 1911. – С.17.

⁷ Потапов П. був заступником голови Михайло-Молдаванського місцевого комітету м. Одеси, пізніше членом одеського міського кредитного товариства, товариства покровительства тваринам. Був також власником будинку за адресою Пішонівська 32, співвласником будинку на Балківській 36 та ін. Див.: Вся Одесса. Адресная и справочная книга г. Одессы на 1910 г. / Изд. Л.А.Лисянского. – Одесса, 1910. – С.401; Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 год / Изд. «Одесские новости». – Год издания 4-й. – Одесса, 1914. – С.6, 206, 330.

Фото Потапова Панфіла можна побачити на сайті: <http://www.odessastory.info/gallery/displayimage.php?album=lastup&cat=10172&pid=12350>

⁸ Див.: Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1911 год / Изд. «Одесские новости». – Год издания 1-й. – Одесса, 1911. – С.17; Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1912 год / Изд. «Одесские новости». – Год издания 2-й. – Одесса, 1912. – С.6; Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 год / Изд. «Одесские новости». – Год издания 4-й. – Одесса, 1914. – С.20-21; Вся Торгово-Промышленная

щось на кшталт монастиря - в кел'ях мешкали люди похилого віку, хворі, ті хто потребував допомоги та піклування общини⁹.

Чимало безпоповців, як і в ХІХ ст., на початку ХХ ст. працювали на Цегляних заводах, розташованих на Балківській, мешкали в жахливих умовах. Це був непривабливий район, який не відрізнявся спокійністю і в криміногенному сенсі. Наприклад, газета «Новое время» від 13 грудня 1913 р. писала: *«В Одессе воры ограбили кассу в молельне беспоповцев, похитив 3,500 р. деньгами и на 21,000 руб. облигаций»*¹⁰; про цю подію «Сибирская жизнь» від 14 грудня 1913 р. сповіщала: *«на Балковской улице неизвестными злоумышленниками взломана железная касса в молельне беспоповцев. Похищено 24.500 руб.»*¹¹. Можливо непривілейованість району стало причиною того, що деякі впливові, заможні родини переселялися до Отради, на Французький бульвар, поближче до моря. Так, потомки Панфіла Потапова стверджують, що будинки Потапових існували на місці сучасного готелю на вул Уютна, 11¹², хоча за адресними книгами початку ХХ ст. ця інформація не підтверджується.

Духовними справами пилипівської общини з початку ХХ ст. керували наставники з родини Алексеєвих. О.Прігарін та Ю.Горбунов характеризують їх як книжних людей, досвідчених начотчиків, що мали принадні бібліотеки та досконало знали догматичну та старообрядницьку літературу.

Саме родина Алексеєва Якова Федоровича та його дружини Феони, що мешкали на початку ХХ ст. за адресою Поперечний провулок 7, дала одеській общині видатних начотчиків Костянтина, Мартиніана, Миколи. Всього в родині було 6 дітей: окрім названих, була донька Євдокія та ще двоє синів – Антоній (помер у 1918 р. у віці 16 років від вогнепальної рани) та

Одесса. Адресно-справочная книга на 1914 год / Изд. И.И.Моргулиса. –1-й год издания. – Одесса, 1914. - С.206.

⁹ Пригарин А.А., Горбунов Ю.Е. Старообрядцы в Одессе...

¹⁰ Новое время. – 1913. – 13 декабря.

¹¹ Сибирская жизнь. – 1913. – 14 декабря.

¹² Форум: Дома Одессы, люди, события связанные с ними. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forumodua.com/showthread.php?t=59520&page=57&highlight=%CF%EE%F2%E0%EF%EE%E2>

Дмитро (помер у 1920 р. у віці 9 років від скарлатини). Доречі, Костянтин Алексєєв брав участь в публічних диспутах та друкував власні статті.

Тісні зв'язки підтримували члени общини з одновірцями з сусідніх сіл - Яски та Троїцьке, а також з московськими безпоповськими центрами - Преображенським кладовищем та Братським двором. Зокрема, серед документів общини був виявлений рахунок від 25 жовтня 1917 р. на ім'я Я.Ф.Алексєєва від типографії Г.К.Горбунова при Преображенському Богадельному будинку в Москві на оплату «Обіхода» у розмірі 37 крб. 50 коп., а також додатково послуг за упаковку – 1 крб. та пересилку - 2 крб. 52 коп.

Окремі відомості про безпоповців ми можемо почерпнути з квитанцій, згідно яким надавалося місце для поховання на Старообрядницькому кладовищі¹³. В квитанціях вказувалися дата смерті, ім'я померлого, вік та адреса (за винятком окремих випадків), стан (до травня 1918 р.), інколи вказувалася причина смерті (з січня 1918 р.).

Всього за період з 21 листопада 1909 р. по 26 січня 1925 р. в журналі зафіксовано 190 осіб, правда, декілька осіб не скористувалися виділеним місцем, а були поховані на загальному Романово-Слобідському кладовищі. Отже, не всіх старообрядців ховали на власному, а користувалися й іншими міськими кладовищами. Зауважимо, що після встановлення радянської влади з 1921 р. поховання на Старообрядницькому кладовищі мають поодинокі випадки (виключення становить 1922 р. – див. табл. 1).

Таблиця 1. Кількість похованих на Старообрядницькому кладовищі за половим та віковим цензом (за підрахунками автора)

рік	всього	чол.	жін.	до 1 р.	50-59 р.	60-69 р.	70-79 р.	більше 80 р.
1909	3	1	2	0	0	1	1	1
1910	15	4	11	3	0	4	2	3
1911	16	9	7	2	1	1	5	2
1912	13	6	7	3	3	2	3	1
1913	13	6	7	2	1	3	3	2
1914	17	7	10	4	0	1	8	2

¹³ Документи надані Бондаренко Петром.

1915	12	7	5	1	2	1	2	2
1916	11	4	7	2	1	2	2	2
1917	15	7	8	3	2	2	3	3
1918	14	6	8	1	1	1	2	2
1919	23	4	19	1	1	4	3	8
1920	21	10	11	2	3	4	5	1
1921	4	2	2	0	0	0	1	3
1922	11	3	8	0	3	2	4	2
1924	1	-	1	0	0	0	0	1
1925	1	1	-	0	0	0	1	0
Разом	190	77	113	24	18	28	45	35

Наймолодший серед похованих - дівчинка віком 7 днів, а найстарший – чоловік віком 92 роки (Слободін Василь Афанасійович). Також у списках значиться 4 жінки, які дожили до 90 років, найстарша з них за роком народження – міщанка Соколова Ірина Василівна – 1819 р.н.

В основному серед померлих спостерігаємо людей похилого віку, але доволі високою була і дитяча смертність, причому в окремих родинах це була дійсно трагедія, оскільки фіксуємо, якщо можна так висловитися, «систематичну дитячу смертність» .

В деяких родинах діти постійно не доживали до року. Наприклад:

- Шкутов Андрій, орловський міщанин: 1913 р. ховає сина Дмитра – 4 міс., 1914 р. - доньку Пелагею – 2,5 міс., 1917 р. – Прасков'ю – 9 міс., 1919 – Феодору – 7 міс.;

- Сорокін Єремій, звенігородський міщанин: в липні 1911 р. помер його син Єфим у віці 10 міс., в квітні 1912 р. – син Петро – 4 міс. В даному випадку можемо констатувати, що Єфим помер, коли мати була вагітна наступною дитиною;

- Тимофєєв Василь: 1915 р. помирає донька Прасков'я у віці 5 міс., 1916 р. – донька Анна у віці 1,5 міс., 1918 – Ніна – 7 днів;

- Девятніков Михайло, двінський мешканін: 1916 р. – донька Клавдія – 3 міс., в вересні 1917 р. – донька Наталя – 16 днів, а через місяць, в жовтні, – донька Василиса – 1,5 міс. (це була вірогідно двійня);

- Шишкін Василь, селянин: 1911 р. помирає донька Зиновія – 3 міс., 1912 р. – син Євген – 2 міс., 1920 р. з різницею у тиждень помирають син Євген – 1 рік та донька Зоя – 7 років.

Одеська міщанка Трофімова Марія Миколаївна померла у віці 34 роки 19.03.1910 р., а через місяць померла її донька Євдокія у віці 2,5 місяців. Припустимо, що породілля померла через занесену інфекцію чи інші післяпологові ускладнення.

Найбільша кількість померлих була зареєстрована за адресою Балківська вулиця – 94 осіб. З Балківської 20, де, як вказувалося вище, доживали віку хворі та немічні, поховано 63 особи, другим за чисельністю померлих і похованих на Старообрядницькому кладовищі можна виділити будинок за адресою вул. Скиданівська 8, що належав родині Мілових¹⁴, – 20 осіб.

О.Прігарін зазначає: практично мало що вдається відтворити про безпоповські міграції, але Одеса на сер. ХІХ ст. є визначним центром пилипівців і федосіївців. Він припускає, що ці общини походять від безпоповських центрів ХVІІІ ст. на Поліссі та Поділлі, хоча можливо мали місце і прямі переселення з міст Росії¹⁵.

Списки, які ми розглядаємо, допоможуть, певним чином, прояснити і цю картину. Виділимо соціальних статус вказаних осіб та їх географічне походження.

Серед померлих вказані міщани та їх діти, загальною кількістю 34 особи, що поділяються наступним чином за географічним походженням: одеські – 10 (ще 5 осіб числяться просто як міщани, припустимо, що саме одеські), злинські – 4, попушойські – 2, аккерманські - 1, ізмаїльські - 1, овідіопольські – 1, ананьївські - 1, кишинівські -1, орловські – 2, звенігородські -2, двінські – 1, Санкт-Петербурзькі – 1, люблінські – 1,

¹⁴ Вся Одесса. Адресная и справочная книга г. Одессы на 1910 г. / Изд. Л.А.Лисянского. - 1910. – С.186; Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 год / Изд. «Одесские новости». – Год издания 4-й. – Одесса, 1914. – С.258.

¹⁵ Пригарин А. Русские старообрядцы на Дунае. – С.92.

кромські – 1. Як бачимо, доволі широкий спектр колишніх місць проживання: це і Бессарабська губернія, і Чернігівська, і Орловська, і Московська, і Люблінська, і Вітебська.

У списках вказані й селяни та їх діти, разом 24 особи. Селяни переселилися безпосередньо з Російської імперії. Найбільше вказано селян з Орловської губернії, друге місце посідають переселенці з Тамбовської губернії, також зафіксовано по одному селянину з Курської та Калузької губерній.

Також у списках похованих на Старообрядницькому кладовищі у 1910 р. значаться 2 жінки, піддані Румунії.

Щодо причин смерті, які починають вказувати з 1918 р., то в окресленому році причину зазначено лише у двох молодих людей: хлопець 16 років – від вогнепальної рани та дівчина 20 років – від рани. Причини смерті називаються такі: *«от старческой слабости»¹⁶* (3 випадки), *«от старческой немощи»* (2), *«от тифа»* (2), *«от сыпного тифа»*, *«от брюшного тифа»*, *«от водянки»*, *«от грудной жабы»*, *«от рака»*, *«от острого бронхита»*, *«от воспаления легких»*, *«от порока сердца»* та ін. 1922 р. у двох померлих чоловіків віком 50 та 55 років причина смерті вказана *«истощение»*, ймовірно, що це наслідки голоду 1921-22 років в країні. Як відомо, в Одесі робітники масово підтримували селян, виступаючи проти продрозкладки.

В лютому 1920 р. в місті остаточно встановлюється радянська влада. За нових умов, щоб релігійне зібрання функціонувало, воно мало бути затвердженом з вказівкою «двадцатки» (обов'язкового мінімуму для існування общини).

20 квітня 1924 р. Губернський адміністративний відділ Одеського Губернського виконавчого комітету релігійній групі безпоповців-пилипівців видав довідку з дозволом влаштовувати молитовні зібрання в приватному будинку за умови сповіщення кожного разу губадмінвідділ про час та місце

¹⁶ Хоча дивним виглядає той факт, що така причина записана у жінки віком 53 років.

молитовних зібрань. У 1926 р. було дозволено відправляти молитовні зібрання «Полуношниця» та «Утрінні» вночі на тих самих умовах. Що цікаво, ця довідка видана українською мовою, що можемо пов'язати з проведенням в цей період українізації.

Пилипівці ретельно дотримувалися вказівки, вказували наступні часи моління: кожна субота з 16.00 до 17.00 вечора та неділя з 8.00 до 10.00 ранку; на великі свята вечір та ранок (Різдво Христово, Василя Великого, Хрещення, Стрітіння, Благовіщення, Пасха (весь тиждень), Вознесіння, Трійця, Микола Чудотворець (весняний та зимовий), Петра і Павла, Іллі Пророка, Преображення Господня, Успіня, Різдво Богородиці, Воздвиження, Покрова, Михайла Архангела, Введення в храм Пресвятої Богородиці); на Пасху, Різдво, Хрещення та Трійцю збиралися з 22.00 до 5.00.

Релігійну общину регулярно потрібно було перереєструвати. Так, серед документів була виявлена заява віруючих християн старовірців-безпоповців від 16 квітня 1962 р. з 17 підписами з проханням перереєструвати групу і дозволити проводити релігійні обряди в будинку по вул. Фрунзе 18 (колишня Балківська¹⁷) в нежилому приміщенні власного будинку Анни Нікіфоровни Алексєєвої (1905-1977), де зібрання проводяться впродовж 50 років.

Щорічно складався список віруючих (див. табл. 2, 3), в якому вказувалися виключно люди пенсійного віку. Кожного року списки доводилося корегувати, дописувати нових осіб, щоб зберігалася «двадцятка».

Таблиця 2. Список християн (староверов-безпоповцев) филиповцев, собирающихся молиться по ул. Фрунзе в доме №18 на 1-е ноября 1967 г.

№ n/n	фамилия	имя	отчество	год рожд.	адреса	примечания	род занятия
1	Алексеев	Мартиниан	Яковлевич	1887	Поперечный пер.7		пенсионер
2	Алексеев	Николай	Яковлевич	1895	Перекопской поб. 45 а		
3	Алексеев	Михаил	Петрович	1882	Поперечный пер.7		
4	Алексеева	Клавдия	Ефимовна	1895	Поперечный пер.7		
5	Алексеева	Анна	Никифоровна	1905	Поперечный пер.7		
6	Алексеева	Анна	Марковна	1898	Перекопской поб.		

¹⁷ Змінилася не тільки назва вулиці, а й нумерація будинків. Нагадаємо, що на початку ХХ ст. старообрядницький молитовний будинок знаходився під № 20.

					45 а		
7	Алексеев	Леонтий	Федорович	1893	Матроская слобода 16	умер	
8	Алексеева	Евдокия	Яковлевна	1905	Поперечный пер.7	умерла	
9	Василенко	Евдокия	Дмитриевна	1882	Перекопской поб.9	умерла	
10	Михаилова	Прасковья	Максимовна	1897	Фрунзе 12	умерла	
11	Кулишова	Пелагея	Ивановна	1886	Вегера 14		
12	Емичкина	Вера	Васильевна	1900	Коммунальная 11		
13	Суменкова	Мария	Васильевна	1900	Фрунзе 21		
14	Цибескова	Клавдия	Филиповна	1909	Садовая 15		
15	Воробьева	Мария	Федотьевна	1894	Пишоновская 16		
16	Кофанова	Матрена	Семеновна	1882	Коммунальная 11	умерла	
17	Шишкина	Александра	Андреевна	1911	Коммунальная 11		
18	Павлик	Константин	Герасимов.	1885	Дерибасовская 2	умер	
19	Гребенникова	Прасковья	Васильевна	1885	Известковая 17		
20	Режавина	Мария	Васильевна	1887	Фрунзе 21	умерла	
21	Фоменко	Анна	Федоровна	1888	Ломанный пер. 6		
22	Истратова	Акулина	Ивановна	1893	Манежная 28	умерла	
23	Потапова	Ольга	Памфилова	1905	Пролетарск. бульв. 37		
24	Мартынова	Мария	Федоровна	1898	Толстого 32		
25	Савваки	Мелания	Григорьевна	1900	Московская 61		
Уполномоченный Алексеев				13 ноября 1967			

Останній, принаймні виявлений, список пилипівців (табл.3) не має точного датування. Порівнюючі наявні, можемо сказати, що він складений на початку 80-х років ХХ ст.

Таблиця 3. Список християн-староверов-филипповцев собирающихся молиться в д. №7 по Поперечному пер. (после 1980 г. – А.Ф.)

№ п/п	фамилия	имя	отчество	год рожд.	адреса
1	Алексеев	Николай	Яковлевич	1895	Перекопской поб. 45 а
2	Емичкина	Вера	Васильевна	1900	Коммунальная 11
3	Цибескова	Клавдия	Филиповна	1909	Садовая 15
4	Шумейко	Наталья	Васильевна	1886	Черномор дор.13
5	Шишкина	Александра	Андреевна	1911	Коммунальная 11
6	Фоменко	Анна	Федоровна	1888	Ломанный пер. 6
7	Мартынова	Мария	Федоровна	1898	Толстого 32
8	Савваки	Мелания	Григорьевна	1900	Московская 61
9	Потапова	Ольга	Памфилова	1905	Пролетарск.бульв. 37
10	Потапова	Анна	Памфиловна	1913	Уютная 11
11	Потапова-Чистова	Татьяна	Памфиловна	1913	Пироговская 3
12	Кондратова	Зинаида	Васильевна	1903	Матюшенко 2а
13	Коренкова	Варвара	Кириловна	1907	Нагорная 2
14	Череменева	Анна	Федоровна	1898	Серегедова 45
15	Мещерякова	Агафия	Захаровна	1915	Островидова 29
16	Бондюк	Елена	Тимофеевна	1920	Самолетная 11
17	Владимирова	Мария	Тимофеева	1920	Самолетная 11
18	Опря	Евдокия	Илларионовна	1914	С.Троицкое ул.Сотова 5
19	Гребенюк	Евгения	Илларионовна	1920	Гоголя 25
20	Пыхтина	Надежда	Илларионовна	1913	Шевченко 35

Секретарем общины певний час була Суменкова Марія Василівна 1900 р.н., що мешкала за адресою Фрунзе, 21.

Серед документів общини ми знайшли протокол від 5 березня 1972 р., згідно якому серед віруючих було зібрано 21 крб. добровольчих пожертвувань в Фонд миру (заснований 1961 р.) Ми розуміємо, що це були вимушені «добровольчі» пожертви, які робилися щорічно, причому церковні общини змушені були віддавати більшу частку своїх прибутків до Фонду миру. Виправданням такої суми слугує наступний документ (*наводимо повністю зі збереженням орфографії – А.Ф.*):

Христиан староверцев «филиповцев»

Фрунзе 18 на 1-е янв. 1972

за 1971

Отчет

1) Сборов и добровольных пожертвований не собираем, они нам не нужны.

2) Уборку помещения производим своими силами

3) Ремонт так же производим своими силами

4) Собрано добровольно в фонд Мира 21 подертв. Сдано в Госбанк 9-го марта 1972 г. №157726. (цей пункт приписаний пізніше. – А.Ф.)

31 дек. 1971

уполном. [подпись]

У зв'язку з реконструкцією вулиці Фрунзе (Балківської), будинок № 18, де проводилися моління пилипівці, 17 травня 1974 р. був знесений без попередження. Під час зруйнування було пошкоджено майно віруючих, у тому числі і чимало ікон (слід зазначити, що нових ікон вони не визнавали, отже користувалися переважно іконами XVII ст., тому цінність втраченого майна очевидна). Вже 21 травня 1974 р. віруючі звертаються з проханням дозволити їм молитися в приватному будинку у квартирі, що належала уповноваженому групи Мартиніану Яковичу Алексєєву (1887 – 1977) за адресою Поперечний провулок, буд. 7, кв.1. Майно, убранство молельні, що вдалося зберегти, було перевезено на нове місце розташування.

Мартиніан Якович на цей час вже був вдівцем. Його дружина, Клавдія Єфимівна, 1895 р.н., 14 березня 1971 р. померла у віці 75 років, похована на Романово-Слобідському кладовищі.

З 1977 р. уповноваженим групи пилипівців-безпоповців після смерті Мартиніана стає його рідний брат Микола, 1895 р. н., що мешкав за адресою вул. Перекопської перемоги 45 а. Дружина – Ганна Марковна (1898-1980).

У 1981 р. общиною, зокрема, їхніми книгами зацікавився Московський держуніверситет, про що зроблено уповноваженим ради у справах релігій при раді Міністрів Української РСР по Одеській області 03.08.1981 р. звернення до Миколи Яковлевича Алексєєва: *«Окажите содействие комиссии Московского гос.университету в ознакомлении с имеющимися у Вас старообрядческими книгами»*. В 70-80-ті роки ХХ ст. чимало старообрядницьких книг опинилося у фондах бібліотеки Московського державного університету. Так, згідно документів общини, серед їхнього майна на 01.01.1980 р. значилося лише 5 книг: «Євангеліє», «Часослов», «Псалтир», «Мінея, загальна», «Октай», 10 великих ікон та 4 малих, 10 дрібних мідних, 3 литих хреста. Звісно, що книги знаходилися і в приватних колекціях.

У 1990 р. членів общини налічувалось лише декілька десятків жінок похилого віку, які збиралися в старезному підвалі з входом-штольнею у дворі Ільїнського собору на вул. Пушкінській¹⁸. Останньою наставницею общини була Віра Василівна Ємічкіна, 1900 р.н. Після її смерті у 1995 р. община припинила своє існування. Хоча іноді пилипівці все ж збиралися на молитву у когось дома.

Художні скарби общини пилипівців, що збиралися багатьма поколіннями, безславно розпорошені. Так, наприклад «Учительное Евангелие» Кирила Транквіліона Ставровецького з колекції В.В.Ємічкіної,

¹⁸ Пригарин А.А., Горбунов Ю.Е. Старообрядцы в Одессе...

що датується кін. XVII – поч. XVIII ст., було виставлено 2008 р. на аукціон¹⁹. На сторінках книги збереглися записи, що датуються 1821 та 1829 роками, що підтверджує факт перебування старообрядців серед перших мешканців міста.

Отже, безповці Одеси в XX ст. пройшли складний шлях. На їхню долю випали чималі випробування: вони пережили час революцій та війн, намагалися зберегти та пронести віру батьків і дідів в часи атеїстичної пропаганди, пристосовуючись кожного разу до нових вимог. Однак цілеспрямована політика радянського атеїстичного режиму призвели до того, що община перестала існувати наприкінці XX ст.

¹⁹ Учительное Евангелие Кирилла Транквилиона Ставровецкого / Аукционный дом Гелос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gelos.kiev.ua/2008/05_may/odessa.shtml?sku=011453